

MEVLÂNÂ ŞEMSÜDDİN-İ BERDE'İ VE MASNU' KASİDESİ

Dr. Veyis DEĞİRMENÇAY*

Mevlânâ Şemsuddin-i Berde'i:

Şairin hayatı hakkında mevcut birkaç kaynak hariç¹ fazla bir bilgi bulunmamaktadır.

Mevlânâ Şemsuddin-i Berde'i, 927/1520 yılında Horasan'dan Osmanlı ülkesine göç etmiş, Farsça şiir söyleyen ve eser yazan şairlerin büyüklerinden ve *Hâşiye ber İsağoci* müellifi Mevlânâ Şemsuddin-i Berde'i'nin çocuklarından. Şiirlerinde *Hamdi* mahlasını kullanan şair, *Mollazâde* ve *Berde'izâde* adlarıyla tanınmıştır. Zamanında revaçta olan ilimlerde güçlüdür. *Tefsir-i Kâzi Beyzâvi*, *Şerh-i Hidâye-i Hikmet*, *Mirek Cengi* ve *Âdâb-ı Bahs-i Mes'ûdi* gibi birçok kitaba *hâşiye yazmıştır*. İsağoci Şerhi üzerine yazmış olduğu *hâşiye*, onun şöhret bulmasına vesile olmuştur. Şiirlerinde, masnu' kasidesinde de görüleceği üzere *bedi'* sanatlara yer veren güçlü bir şairdir.

Mollazâde'nin ailesi, çocukları ve eğitimi hakkında da elimizdeki kaynaklarda bir bilgi yoktur; ancak iyi bir eğitim gördüğü ve kendisini son derece mükemmel olarak yetiştirdiği, zikredilen eserlerde yazmış olduğu *hâşiye* ve serhlerden anlaşılmaktadır. Yine mezkur eserlere yazmış olduğu *hâşiyeler*, Farsça'nın yanı sıra iyi derecede Arapça da bildiğini göstermektedir.

Osmanlı Padişahı Yavuz Sultan Selim (918-926/1512-1520), şaire son derece değer vermiş, şerefletirmiş ve onu kendisine yakın adamlarının efendisi yapmıştır. O da padişahı şiirlerinde meth etmiş ve ona, her beyti bir *bedi'* sanata örnek olan bir masnu' kaside yazmıştır. Yavuz Sultan Selim de, onun bu kasidesine karşılık üçyüz altın sikke bahşiş vermiş ve samur derisinden bir elbise hediye etmiştir. Ayrıca ona günlük olarak seksen Osmanlı akçesi verilmesini karara bağlamıştır.²

* Atatürk Üniv. Fen Edebiyat Fak. Doğu Dilleri ve Edebiyatları Böl. Öğrt. Üyesi.

¹ Ali Şir Nevâi, *Mecaâlisü'n-Nefâis* (Tercüme ve ek bilgiler, Hâkim Şah Muhammed-i Kazvini, tsh. Ali Asgar Hikmet), Tahran 1323 hş., s.370-377; Handmir, *Târih-i Habibü's-Siyer* (tsh. Muhammed-i Debir Siyaki), Tahran 1303 hş., IV, 354; Şâhi Rıza Hüsrev, *Şi'ru Edeb-i Farsi der Asya-yi Sagir*, Tahran 1350 hş., s.113-114; Said Nefisi, *Târih-i Nazm u Nesr der İran ve der Zeban-i Farsi*, Tahran 1363 hş., I, 340; Abdülkerim Gülşeni, *Ferheng-i İran der Kalemrov-i Türkan*, Şiraz 1354 hş., s.34; Kaşifi, *Mirza Huseyn Vâiz-i Sebzvâri, Bedâyi'u'l-efkar fi Sanayi'i'l-eş'âr* (nşr. Mir Celaleddin-i Kezzâzi), Tahran 1369 hş., Dibaçe, s.3035.

² Nevâi, a.g.e., s.370-377; Şâhi, a.g.e., s.113-114; Gülşeni, a.g.e., s.34.

Kaside:

Burada ele alınan kaside, şâirin Osmanlı sultanı Yavuz Sultan Selim'e sunduğu masnu' kasidesidir.

Yavuz Sultan Selim'in methine dair söylenmiş olması hasebiyle, Türk kültürü açısından önemli bir yere sahip olan kaside, bedî'iyye veya kaside-i masnû'a türüne girer. Bu tür, ediplerin ıstılahında, her beyti, bir yada birkaç bedî' sanatı içeren; başka bir deyişle her beyti, bir ya da birkaç bedî' sanat için tam bir örnek sayılabilecek şekilde bütün sanatların kendisinde getirildiği bir manzumedir³.

Şâir, şiirini Mevlânâ Şerefuddîn Fazlullah-i Kazvîni'nin (öl. 740/1339) "Nüzhetül-ıbsâr fi ma'rifeti buhûri'l-eş'âr" adlı ve

از اعتدال نسیم صباى عنبربار
عروس گل بخرامید سوى صفا پار

"Anber saçan sabâ rüzgarının hoş esintisinden gül gelini baş sedire doğru nazlı nazlı gitti"⁴. beytiyle başlayan masnu' kasidesini takip ederek yazmıştır.

Berde'î'nin sözkonusu kasidesi, Alişîr Nevâî'nin ünlü eseri *Mecâlisü'n-ne-fâis*'den⁵ alınmış olup 78 beyittir; diğer kaynaklar⁶ da mezkur eserden, bir kaç beyit eksiğiyle nakletmişlerdir.

Muzârî bahrinin müsemmen-i ahreb-i mekfûf-i maksûr, yani mefûlü/fâ-ilâtü/mefâilü/fâilât vezninde olan kasidenin kafiyesi mukayyed ve mürdeftir. Harfi revî ra (ر), ridf-i aslî harfî ise elif (ل) tir.

Kasidenin Türkçe'ye çevirisi, sanatları ve sanatların anlatımı⁷:

1. Tecnîs-i mefrûk⁸:

ای تاج و تخت و ملک به ذات تو پایدار
سرهای دشمنان تو بادا به پای دار

"Ey tacın, tahtın ve saltanatın zatıyla ebedî olduğu (sultan)! Senin düşmanlarının başları dar ağacında olsun."

Beyitte پایدار ve پای دار kelimelerinde, tecnîs-i mürekkebin bir türü tecnîs-i mefrûk sanatı vardır. Kelimelerin imlâsı ayrı, lafzı birdir.

³ Hümmâf, Celâluddîn, *Sinâ'ât-ı Edebî*, Tahran, ts., s. 19.

⁴ Safâ, Zebîhullah, *Târih-i Edebiyyât der İrân*, Tahran, 1371 hş., III/2, 1258.

⁵ Nevâî, *a.g.e.*, s. 370-377.

* Şâirin hayatı ve kasidesi hakkında Nevâî'nin eserinde verilen bilgiler, zikredilen eserin orijinal şeklinde mevcut değildir. Eser, Farsça'ya tercüme eden Hakîm Şâh Muhammed-i Kazvîni tarafından eklemeler yapılarak yayınlanmıştır.

⁶ Şâhî, *a.g.e.*, s. 114-122.; Kâşîfî, *a.g.e.*, *Dîbâce*, s. 30-35.

⁷ Burada her beyite bir numara verilmiş olup içerdiği sanatların adı, metinde olduğu gibi beyitlerden önce yazılmıştır.

⁸ Metinde tecnîs-i tām.

Burada harfleri aynı ve hareketleri farklı, شرار ve شرار kelimelerinde Tecnîs-i nâkıs sanatı vardır.

6. Mübâlağa (iğrak)¹²:

نبود عجب ز دود دل و آه آتشین تا قبه فلک برسانم مگر شرار

"Gönül dumanımı ve ve ateşli âhımı, kıvılcıklar da olsa, gök kubbeye kadar ulaştırırsam şaşılmaz."

Bu beyitte mübalağa sanatının bir türü olan iğrâk vardır; zira aklen mümkün, âdeten muhal olan bir mübalağada bulunulmuştur; yani âşığın gönlünde yanan ateşli âhın ve dumanın gök kubbeye kadar ulaşması olduğundan fazla abartılmıştır.

7. Tecnîs-i mürekkeb ve hattı¹³:

ما بنده توئیم وچو مانده تو نیست نازم کنی و پیش تو بازم سری بدار

"Biz, senin köleniz; senin gibi biri yoktur; benden kaçınıyorsun, ama yine de senin huzuruna çıkabilmem için bana bir yol aç."

مانده، مانده kelimelerinde tecnîs-i mürekkeb sanatı vardır. Birincisi iki, diğeriye tek kelimedenden oluşmuştur.

Her iki kelimenin ortasındaki ن ve ب harflerinin noktalarının farklı olması tecnîs-i hattı sanatıdır.

8. Tecnîs-i mükerrer:

مردیم در فراق تو وصلت نداد دست ماندم بی مجال تو در لاله زار زار

"Sana kavuşmak mümkün olmadığı için, senin ayrılığında öldük; sen güç ve kuvvet vermediğinden lalelikte güçsüz, kuvvetsiz kaldık."

Bu beytin ikinci mısraında yanyana bulunan زار لاله ve زار kelimelerinden birincisinin son kısmı yani زار ile ikincisi زار imlâ ve telaffuz bakımından uyuşmaktadır. Buna tecnîs-i mükerrer sanatı denir.

9. Tecnîs-i mutarraf:

افتاده دردم ز سرود خوشت سرور¹⁴ واندر سراز خیال دوی لبست دوار

"Gönlüm, güzel şarkılarınla neşelendi, ama dudağının ilacının hayalinden dolayı da başımda baş dönmesi hastalığı ortaya çıktı."

¹² Metinde tecnîs-i mükerrer.

¹³ Metinde tecnîs-i mükerrer ve mürekkeb.

¹⁴ Metinde سرود .

Birinci mısradaki kelimelerde *سرور* ve *سرود* kelimelerinde *tecnîs-i muterraf* sanatı vardır; zira kelimelerin son harfleri farklıdır.

10. *Tecnis-i hattî*:

نا بسته ام به زلف تو دلخسته توام هرگز نجسته ام ز تو پوسته دهن نگار

"Ey fıstık ağızlı sevgili! Senin zülfüne bağlandığımdan beri senin derdin-deyim ve bu deritten kurtulmak için de senden, asla bir talepte bulunmadım."

Bu beyitte *tecnîs-i hattî* sanatı vardır; yazılıştaki benzer olan *بسته، بسته، بسته* ve *جسته، جسته، جسته* kelimelerinin noktalarında (پ، ب؛ ج، خ) farklılık bulunmaktadır.

11. *Redd-i aks*:

مردم همه شکار کنند آهوان دشت آهوی چشم تو همه مردم کند شکار

"İnsanlar, hep çöl ceylanlarını avlamakta; senin gözünse, sürekli insanları avlamakta."

Birinci mısradaki kelimelerin yerleri kısmen değiştirilerek bir başka ibare elde edilmiş ve *aks* sanatı yapılmıştır.

12. *Tezâd*:

بی نور روی و ظلمت زلف توام شده است شادی غم و دوا الم و گل بسان خار

"Yüzünün nuru ve zülfünün karanlığı olmayınca, bana mutluluk keder, çâre elem, gül de diken gibi olmuştur."

Birbirleriyle zıt *نور* ile *ظلمت*; *شادی* ile *غم*; *دوا* ile *الم*; *گل* ile *خار* kelimeleri bir arada kullanılmış ve *tezad* sanatı yapılmıştır.

13. *İltifat*:

غیر از غم تو نیست کسی دستگیر ما ای غم تو باش بار که هستی همیشه بار

"Senin gamından başka, kimse bizim elimizden tutmadı, bize yardım etmedi. Ey gam! Sen yâr (sevgili) ol, zira sen hep yâr (yardım eden)sin."

Bu beyitte söz, muhatabtan başka bir muhataba döndürülmüştür. Bu şekilde sözü *gaibden* muhataba veya muhatabtan başka bir muhataba yada *gaibe* döndürmeye *iltifat* sanatı denir.

14. *İsti'âre*:

دست دلم به دامن زلفت نمی رسد زآن رو فتاده است به پای غم استوار

"Gönül elim, zülfüne ulaşamıyor; bu yüzden de gam ve kederin ayağına düşmüştür."

Burada damen زلف، دست دل ve پای غم ibarelerinde istiâre sanatı vardır; غم (gam, gönül, zülûf) kelimeleri canlı bir varlığa yani insana benzetilmiş ve onun gereği olan bir organla beraber zikredilmiştir.

15. Reddû's-sadr ale'l-'acuz¹⁵:

بارتن است جان که در او درد بار نیست یارب نگاه دارتن بنده را ز بار

"Sevgilinin derdini taşımayan can, bedene yüküdür. Ey Rabbim! Kulunun bedenini bu yükten koru."

Bu beytin ilk mısraının başında yani sadrdaki بار kelimesi, ikinci mısraın sonunda yani acuzda aynen tekrar edilmiştir. Bu şekilde beytin başındaki bir kelimenin aynen sonunda da getirilmesine reddû's-sadr ale'l-'acuz denir.

16. Bir diğer türü:

تاراست روز من چو شد اندر فراق او زآن طره معسبر و زآن جعد تار تار

"Ondan ayrıldığım için, gündüzüm, o anberli kakülden ve o siyah saçtan daha karanlık oldu."

Burada da reddû's-sadr ale'l-'acuz sanatının bir diğer türü vardır; yani beytin başındaki تار kelimesiyle, ikinci mısraın sonunda gelen تار kelimesi lafzen bir, fakat anlam bakımından farklıdır.

17. Bir diğer türü:

شد اشکبار چشم من از دیدن رخسار زآن سان کز آفتاب بود چشم اشکبار

"Benim gözüm, senin yüzünü gördüğünde, -gözün, güneşe bakınca yaşarması gibi- yaş döktü."

Birinci mısraın haşvinde yani ortasındaki اشکبار kelimesi, ikinci mısraın acuzunda tekrar getirilmiş ve reddû's-sadr ale'l-'acuz sanatı yapılmıştır.

18. Bir diğer türü:

خواهی که آن نگار بگیری کنار خویش از خون دل به رخ غم آن یار را نگار

"O sevgiliyi kucaklamak istersen, gönül kanyla, onun gamını yanağına nakşet."

Birinci mısraın haşvindeki نگار kelimesiyle ikinci mısraın sonunda gelen نگار kelimesi lafzen bir, anlam bakımından farklıdır. Yine aynı sanattan bir türdür.

19. Bir diğer türü:

جان چند عاریت کنم از خاک کوی دوست یارب خلاصیم ده از آن جان مستعار

¹⁵ Metinde, Reddû'l-'acuz ile's-sadr.

"Daha ne kadar canımı sevgilinin mahallesinin toprağına ödünç vereceğim!? Ey Rabbim! O iğreti candan beni kurtar."

Birinci mısraın haşvinde getirilen عاریت kelimesiyle beytin sonunda getirilen مستعار kelimesi bir kökten türemiş fakat sigaları farklıdır. Yine reddü'l-'acuz 'ale's-sadr sanatından bir türdür.

20. Bir diğer türü:

داری درون سینه دلی آهنبین ولی چشم عنایت از من دلخسته برمدار

"Sinende demirden bir yüreğın var; fakat yine de inâyet gözünü ben gönlü yaralıdan çekme."

Birinci mısraın başında gelen داری kelimesiyle ikinci mısraın sonunda gelen مدار kelimesi, bir kökten türemiş, fakat sigaları farklıdır. Reddül-'acuz 'ale's-sadr sanatının bir başka türüdür.

21. İhâm:

زین سان فرامشم مکن ای ماه خرگهی آخرگهی به سوی من خسته کن گذار

"Ey büyük çadırda yaşayan sevgili! Beni o kadar fazla unutma; artık bir an da olsa, ben gönlü yaralıya doğru şöyle bir dolaş, gel."

Yukarıdaki beyitte ماه خرگهی ماه kelimesinde ihâm sanatı vardır. ماه kelimesinin "gökyüzündeki ay" ve "sevgili" olmak üzere uzak ve yakın iki anlamı vardır. Burada yakın anlamı gökyüzündeki ay değil de, uzak anlamı sevgili kastedilmiştir.

22. Mükerrer (Tekrir):

گیسوی دسته دسته نو برده عقل وهوش زآن دسته دسته، دسته سنبل عبیدار

"Senin demet demet zülfün, akli ve şuuru götürmüştür; o demet demet zülfün, sümbül demedi kokulanmıştır."

Bu beyitte دسته دسته kelimelerinde tekrire sanatı vardır. Aynı kelime birinci mısradaki iki, ikinci mısradaki üç defa tekrar edilmiştir.

23-24. Suâl ve cevâb:

گفتم به غایبه نوبهی یا عبیر و مشک گفتا که خاک درگه سلطان شهریار
شاه بلند مرتبه سلطان سلیم شاه کش در سم سمند بود چرخ خاکسار

"Galıyeye, 'Sen mi daha iyisin, yoksa abîr ve misk mi?' dedim. O da, 'Feleğın, atının turnağının altında yerle bir olduğu, sultanlar sultanı, yüce makamlı şah, padişah, Sultan Selim'in sarayının toprağı' dedi."

Yukarıdaki iki beyitte suâl ve cevâb sanatı vardır; çünkü birinci beytin ilk mısrasında soru sorulmakta ve ikinci mısra ile diğer beyitte cevabı verilmektedir.

25. Tensîku's-sıfat:

بحر کرم، محیط سخا، ابر مکرمت در بای جود، کان عطا، کوه اقتدار

"Kerem denizi, sehâ okyanusu, cömertlik bulutu, sehâvet deryası, bağış madeni, iktidar dağı (Sultan Selim)."

Şâir, bu beyitte önceki beyitlerin devamı olarak, methettiği Osmanlı padişahı Yavuz Sultan Selim'in sıfatlarını ardarda getirmiştir. Sıfatların ardarda getirilmesine tensîku's-sıfat sanatı denir.

26-27. Tazmîn:

ذرات کون هست به ذات تو مفتخر ای کائنات را به وجود تو افتخار
درگاه بارگاه تو شد قبله گاه خلق ای بیش از آفرینش و کم ز آفریدگار

"Ey kâinatın, varlığıyla övünç duyduğu! Varlık zerreleri, senin zatınla övünmektedir. 'Ey yaratıktan üstün ve yaratıcıdan aşığı olan!' Senin sarayın ve makamın halkın kiblesi oldu."

Yukarıdaki her iki beytin ikinci mısraları,

"ای کائنات را به وجود تو افتخار" "ای بیش از آفرینش و کم ز آفریدگار"

Enverî'nin manzumesinden tazmin edilmiştir¹⁶. Şâirin, başkalarının şiirinden bir parçayı bu şekilde kendi nazmı içerisinde zikretmesine tazmin adı verilir. Burada tazmin edilen şiir, meşhur olduğu için kimden alındığı belirtilmemiştir.

28-29. Tecâhülül-'ârif:

یارب که ذات با برکات جناب تست یا سایه خداست و با لطف کردگار
بونوی ز باغ لطف تو گر بگذرد به دهر گلزار و لاله زار شود دشت و کوهسار

"Ey rabbim! Senin cenâbının bereketleriyle birlikte olan zât kimdir? Yoksa Allah'ın gölgesi mi veya yaratıcının lütfu mu?."

"Ey sevgili! Eğer senin lütf bahçenden dünyaya bir koku gelecek olsa, ova ve dağlık arazi, her taraf gül bahçesi ve lâlelik olur."

Şâir, Allahu Taâlânın bağışı olan zatın, yani Yavuz Sultan Selim'in, Allah'ın gölgesi, yani halifesi ve O'nun bir lütfu olduğunu bildiği halde bilmezlikten gelmektedir. Bu tarz olarak şâirin, bilip de bilmezlikten gelmesine tecâhülül-'ârif denir.

¹⁶ Enverî, 'Ali b. Muhammed, *Dîvân* (nşr. Muhammed Takî-yi Müderris-i Razevî), Tahran, 1372 hş., I, 179.

30-31. Siyâkatu'l-a'dâd:

ای تخت و بخت و دولت و تاج و نگین و ملک
باغ عدالت تو که سر سبز و تازه باد
یک یک به خاک پای تو افتاده بنده وار
در هر بهار تازه تراست از بهار پار

"Ey tahtın, talihin, devletin, tâcın, şahlık mührünün ve mülkün birer birer kul ve köle gibi ayağının toprağına serilmiş olduğu sultan!

Senin adalet bahçen -ki her bahar mevsiminde hep yeşil ve taze olsun- geçen yılki bahardan daha taze, daha canlıdır."

Birinci beytin ilk mısraında birtakım sıfat ve isimler zikredilmiş ve diğer mısralarda, bir münasebetle methedilen zata yani Yavuz Sultan Selim'e nisbet edilmiştir. Bu türden birtakım sıfat ve isimleri zikrettikten sonra, bir münasebetle bir kimseye nisbet etmeye siyâkatu'l-a'dâd denir.

32. Haşv-i mutavassıt:

از ابر جود لطف تو ای بحر مکرمت
بارد همیشه بر سر ما در شاهوار

"Senin cömertlik ve lütf bulutundan -ey cömertlik denizi- bizim başımıza sürekli şahlara layık inci yağmaktadır."

Bu beytin birinci mısraındaki *ای بحر مکرمت* ifadesi haşv-i mutavassıttır. Söze çirkinlik ve güzellik katmamaktadır.

33. Haşv-i kabîh:

گردد فلک به گرد سرت هر صباح و شام
زان رو فتاده در سر چرخ اینچنین دوار

"Her sabah ve akşam, başının etrafında döndüğünden dalayı feleğin başında baş dönmesi hastalığı ortaya çıkmıştır."

Bu beytin ikinci mısraındaki *سر* ve *دوار* kelimelerinin bir arada kullanılması haşv-i kabîhtir. Manayı bozmuyor, fakat söze fazlalık veriyor; çünkü *سر baş* ve *دوار baş dönmesi* demektir. Burada *سر* kelimesinin zikri gereksizdir.

34. Haşv-i melîh ve mülemma¹⁷:

غیر از تو کیست آنکه بود دستگیر ما
ندعو و نستعینک باللیل والنهار

"Senden başka bizim elimizden tutacak kim vardır; Gece gündüz hep seni çağırır (sana dua eder) ve senden yardım dileriz."

Bu beytin birinci mısraındaki *غیر از تو کیست آنکه بود دستگیر ما* cümlesi haşv-i melîhtir; zira söze güzellik katmaktadır.

Ayrıca burada mülemma' sanatı da vardır. Birinci mısra Farsça, ikinci mısra Arapça'dır.

¹⁷ Metinde yok.

35. Te'kidü'l-medh bi-mâ yüşbihü'z-zemm:

توان به ذات پاک تو گفتن جز اینکه تو داری همیشه از ستم و ظلم و جور عار

"*Senin temiz zatına, 'sen, zulüm, haksızlık ve eziyetten âr edersin' demenin dışında birşey söylemek mümkün değildir.*"

Burada beytin ilk mısraına göre muhatap yeriliyor gibi görünüyor, fakat ikinci mısraında yerilmeyip övüldüğü ortaya çıkıyor; yani şâir, ilk bakışta memduhunu yeriyormuş gibi görünüyor, ancak daha sonra yermeyip övmüş olduğunu belli ediyor. Bu şekilde muhatabı yeriyormuş gibi görünerek övmeye te'kidü'l-medh bi-mâ yüşbihü'z-zemm denir.

36. Tezâd:

شد مار مور دردم رزم و نبرد تو در دور بزم و مجلس تو گشته ورد خار

"*Senin savaşın ve harbin zamanında yılan karınca oldu; senin bezminin ve meclisinin dönüşünde diken güle döndü .*"

Bu beyitte مار ile مور؛ ورد ile خار؛ رزم و نبرد ile بزم و مجلس ile kelimelerinde tezâd sanatı vardır; bunlar birbirine zıt kelimeler olup bir arada kullanılmışlardır.

37. İştikâk:

از یمن لطف و جود تو دارم بسی یمین وز یسر التفات تو دارم بسی یسار

"*Senin lütfunun ve cömertliğinin bereketinden çok sayıda mülküm var ve senin iltifatının bolluğundan birçok servetim var.*"

Beyitte, یمن ile یمین ve یسر ile یسار kelimeleri aynı kökten türemişlerdir.

38. Tecnîs-i mefrûk¹⁸:

خواهد محب دشمن تو خویش را ولی دشمنست پای دار محب تو پایدار

"*Senin düşmanın kendini sevmek ister, fakat düşmanın sevdiği dâr ağacına kadardır, senin sevginse ebedîdir.*"

Bu beytin ikinci mısraında, imlâ ve telaffuz bakımından birbirine uyan kelimelerden oluşan mürekkep cinâsta, imlâları ayrı, lafızları bir olan دار پای ve پایدار kelimelerinde tecnîs-i mefrûk sanatı vardır.

39. Tezâd¹⁹:

وه وه چه عدل و چه امنیت است این یارب ز باد فتنه دوران نگاه دار

¹⁸ Metinde iştikak.

¹⁹ Metinde iştikak.

"Ne güzel, ne güzel! ne adalet ve ne emniyettir bu; ey Rabbim! Zamanın fitne rüzgarından koru."

عدل و لئث و لیث وقت عطا و دم و غا terkiibi arasında tezâd sanatı vardır.

40. Leff ü neşr-i (mürettep²⁰):

غیثی و لیث وقت عطا و دم و غا رزمت قرین فتح و ظفر بزم را مدار

"Bağış zamanında yağmur, savaş anında ise arslansın; savaşın fethe yakındır; meclisinin dönüşü ise zafer işaretidir."

Bu beytin ilk mısraında leff ü neşr-i mürettep sanatı vardır; önce zikredilen kelimeler غیثی ve لیث ile münasebeti olan وقت عطا ve دم و غا terkipleri aynı sırayı takip etmiştir.

41. Darbu'l-mescl:

زیبی دگر گرفت جمالت ز خط بلی باشد همیشه رونق باغ از بنفشه زار

"Cemâlin, ayva tüyelerinden bir başka güzelliğe büründü; evet bahçenin parlaklığı hep menekşeliktendir."

Beytin ikinci mısraında, birinci mısradaki hükmü pekiştirmek için atasözü veya hikmetli bir söz (Bahçenin parlaklığı hep menekşeliktendir) باشد همیشه رونق getirilmiştir.

42. Mahzufü'n-nukât:

کرده مدام دوره اسلام را مدار داده دوام درگاه او ملک را مدار

"O, devamlı İslâm sınırları içerisinde dolaşmıştır; onun saltanat merkezi, sürekli olarak ülkeyi yükseklere çıkarmıştır."

Bu beyitte mühmel ya da bir başka adıyla hazf sanatı vardır; noktalı harfler kullanılmamıştır.

43. Hayfâ²¹:

تخت مدام پشتت امم زینت ملوک بخت دوام جشن عدو تیره کرد و نار

"Senin tahtın her zaman milletlerin yardımcısı ve sultanların süsü oldu; bahtın ise sürekli düşmanın eğlencesini kararttı, perişan etti."

Bu beyitte hayfâ sanatı vardır; zira beyit, bir kelimesi noktalı, bir kelimesi noktasız harflerden oluşmuştur.

²⁰ Metinde yok.

²¹ Metinde raktâ'.

44-47. Lügaz:

پوشد²² قباى لعل و بنوشد همیشه قار
دارد همیشه در شکم خود سه چار مار
باشد همیشه نسل وی از هند و زنگبار
دارم من این غزل ز زبانش به یادگار

آن چیست کان بشکل طویل است و مستدیر
ریزد به وقت سیر ز بایش مدام مور
اصل و نژادش ارچه بود از عرب ولی
گنگ است و گرچه هیچ نگوید سخن ولی

"O nedir ki o, uzun ve yuvarlak bir şekildedir; lâl renkli kırmızı bir elbise giyer ve sürekli katran içer.

Seyir anında ucundan devamlı karınca (gibi siyah çizgiler) bırakır; karnında her zaman üç dört tane yılanı olur.

Aşlı ve kökeni her ne kadar Arap'tan ise de onun nesli, hep Hind ve Zengbâr ülkesindedir.

Dilsizdir; gerçi hiçbir zaman konuşmaz ama ben, bu gazeli onun dilinden hatıra bırakıyorum."

Yukarıdaki dört beyitte, bir nesnenin vasıfları anlatılmış ve ne olduğu sorulmuştur. Bu tür manzumelere, manzum bilmece, lügaz ya da başka bir deyişle çistan denir. Burada nitelikleri anlatılan bilmececin cevabı **kalemdir**.

48. Zû-kâfiyeteyn:

برد از دلم بنفشه همچون شبت قرار افتاد در دلم ز هوای لبست خمار

"Senin gece gibi simsiyah olan menekşe saçın, gönlümde sabır bırakmadı; dudağının arzusundan dolayı gönlüme sersemlik düştü."

Beyitte iki kafiye mevcut olup birincisi **شبت** ve **لبست**, ikincisi ise **قرار** ve **خمار** kelimeleridir. Bu tarzda iki kafiyeyle sahip beyit ya da manzumelere iki kafiyele anlamında zû kâfiyeteyn beyit veya manzume denir.

49. Cem':

زلف تو و دل من و هر جا دلی که هست صبر و قرار و چاره ندارند از آن عذار

"O yanaktan ötürü, senin zülfünün, benim gönlümün ve gönlün olduğu her yerin ne sabrı, ne huzuru, ne de çaresi kalmıştır."

Burada sevgilinin zülfü, âşığın gönlü ve gönlün olduğu her yer, sabırsızlık, kararsızlık ve çaresizlik hükmünde toplanmıştır. Bu şekilde bir kaç şeyin bir hüküm altında toplanmasına cem' sanatı denir.

50. Tefrîk:

شمشاد را به سرو تو نسبت چسان کنم شمشاد را کجاست چنین زلف مشکبار

²² پوشد Nevâî, Şâhî, a.g.e.; نوشد Nevâî.

"Şiştir seni boyuna nasıl nisbet ederim! Şiştirin, böyle misk saçan zülfü yok ki!"

Şâir, önce iki şeyi yani şiştir ve selvi ağaçlarını zikretmiş, sonra onlar arasında, boy ve koku saçma yönünden bir farklılık bulunduğunu, hatta sevgilisinin boyunun ve misk saçan zülfünün, ondan daha üstün olduğunu, mukayese bile edilemeyeceğini belirtmiştir. Binaenaleyh şâirin, bu şekilde iki şeyi zikrettikten sonra, aralarına bu tarz bir farklılık koymasına tefrik sanatı denir.

51. Leff ü neşr-i müretteb:

گیسو و خال و زلف و رخ همچو ماه دوست مشکست و عنبراست و بنفشه ست و لاله زار

"Ay gibi olan sevgilinin saçı misk, beni anber, zülfü menekşe, yanağı laleliktir."

Bu beyitte leff ü neşr-i müretteb sanatı vardır; şöyleki birinci mısradaki zikredilen گیسو، عنبر، زلف، رخ، kelimeleriyle, ikinci mısradaki getirilen ve münasebeti bulunan مشک، عنبر، بنفشه، لاله زار، kelimeleri aynı sırayı takip etmektedir. Manzumelerde birbirleriyle ilgili olan kelimelerin bu şekilde düzenli sıralanmasına leff ü neşr-i müretteb denir.

52. Cem' bâ neşr (taksîm²³):

هر یک ز چشم و ابروی بار آفت دل است آن یک خدنگ دارد و این یک کمان به کار

"Sevgilinin göz ve kaşından herbiri gönlün belasıdır; o biri (göz) ok kullanır, bu biri (kaş) ise yay."

Şâir, bu beytin ilk mısrasında, sevgilinin gözünü ve kaşını, gönlün belası hükmünde toplamış ve sonra onları düzenli olarak ayrı ayrı vasfetmiştir; yani bir hüküm altında toplanan ilk kelime ile ilgili tavsif, ikinci mısradaki başta; ikinci kelime ile ilgili olursa, bundan sonra getirilmiştir. Bu da cem' bâ taksîm sanatıdır; yani ilk mısradaki sevgilinin gözü ve kaşının, gönlün belası hükmünde toplanması cem'; daha sonra onların, ikinci mısradaki düzenli olarak vasfedilmesi taksîm sanatıdır. İşte bu şekilde cem' ve taksîm sanatını bir arada bu şekilde getirmeye cem' bâ taksîm denir.

53. Cem' bâ leff (taksîm²⁴):

باشد دلم چو گیسوی جانان سیه ولسی آن گشته پاره پاره و این گشته تار تار

"Gönlüm, sevgilinin saçı gibi kapkaranlıktır; fakat o (gönül) parça parça olmuş, bu (sevgilinin saçı) ise tel tel."

²³ Metinde yok.

²⁴ Metinde yok.

Bu beyitte de bir önceki beyitte olduğu gibi, ilk mısradâ âşîğın gönü ve sevgilinin saçı siyahlık hükmünde toplanmış "cem"; sonra ikinci mısradâ, düzenli olarak önce gönül ve sonra sevgilinin saçı vâsfedilmiş "taksîm" dir. Burada da cem' bâ taksîm sanatı vardır.

54. Teşbih-i mutlak:

رویت جو آفتاب جهانتاب نور باش زلفت جو ظلمت شب ديجور گشته نار

"Yüzün, dünyayı aydınlatan güneş gibi ışık saçan olmuş; zülfünse, karanlık gecenin karanlığı gibi kapkara."

Bu beyitte her iki mısradâ ayrı ayrı teşbih-i mutlak sanatı vardır; yani teşbihin dört unsuru, müşebbeh, müşebbehun bih, edat-ı teşbih ve vech-i şebeh (benzeyen, benzetilen, benzetme edatı ve benzeme yönü) kendisinde belli ve açıktır. Unsurları gösterecek olursak, birinci mısradâ:

Müşebbeh: روی (yüz), müşebbehun bih: آفتاب جهانتاب (dünyayı aydınlatan güneş), edat-ı teşbih: جو (gibi), vech-i şebeh: نور باشیدن (ışık saçmak).

İkincide: Müşebbeh: زلف (zülûf), müşebbehun bih: ظلمت شب ديجور (karanlık gecenin karanlığı) edat-ı teşbih: جو (gibi), vech-i şebeh: تارگشتن (siyah olmak) .

55. Teşbih-i tafzîl:

نی نی کجاست چشم چنین آفتاب را شب را کجاست خاصیت نافة تار

"Hayır hayır, güneşin böyle bir gözü yok ki; gecede tatar nefesinin özelliği yok ki!"

Şâir, önce sevgilinin gözünü (چشم) geceye (شب) benzetiyor; sonra müşebbeh-i yani sevgilinin gözünü, müşebbehun bih yani gece üzerine üstün kılıyor.

56. Teşbih-i izâfe:

نرگس جو چشم نست دلم خسته بهر چیست چون ماه روی تست چرا درکشی زیار²⁵

"Mademki nergis senin gözündür, o halde gönlüm niçin yaralıdır; mademki ay senin yüzündür, o halde niçin sevgiliden kaçıyorsun?"

Bu beyitte her iki mısradâ müşebbeh (نرگس، ماه) ve müşebbehun bih (چشم، روی) muzâf ve muzâfun ileyh (tamlayan ve tamlanan) halindedir. Benzetme sanatında benzeyen ile benzetilenin tamlama halinde olmasına teşbih-i izâfe denir.

57. Teşbih-i meşrûf:

بودی چنار و سرو چو بالای دلکشت گر داشتی خرام خوشی سرو یا چنار

²⁵ Beytin ikinci mısraının son kelimesi یار Şâhî'nin eserinde باد şeklindedir .

"Eğer selvi veya çınar, hoş bir şekilde salınarak yürüseydi, çınar ve selvi senin gönül çekici boyun gibi olurdu."

Beyitte teşbih-i meşrû sanatı vardır; yani teşbihte şart bulunmaktadır. Burada şâir, "Selvi ya da çınar ağacı, eğer hoş bir şekilde salınarak yürüyecek olsalardı, sevgilinin gönül çekici boyu gibi olurlardı" diyerek, selvi veya çınar ağacının, sevgilinin gönül çekici boyu gibi olmalarını ve onun boyuna benzemelerini, hoş bir şekilde salınarak yürümeleri şartına bağlamıştır.

58. Teşbih-i tesviye ve cem' bâ taksîm²⁶:

ویران شده چو خانه دل چشم خانه ام آن از جفای بی حد و این زاشک بی شمار

"Göz bebeğim, gönül hanesi gibi harap olmuş; o, sınırsız cefadan, bu ise sayısız göz yaşından."

Birinci mısırda, چشم خانه دل خانه دل terkibine benzetilmiştir.

Beytin ilk mısraında خانه دل, خانه دل (gönül hanesi ve göz çukuru) harap olmakta toplanmışlar "cem'" ve sonra ikinci mısırda ayrı ayrı vasfedilmişlerdir; yani birincisinin sınırsız cefadan, ikincisinin ise sayısız göz yaşından harap oldukları belirtilmiştir "taksîm". Cem' ve taksîm sanatının bu şekilde bir arada kullanılmasına cem' bâ taksîm denir

59. Cem'²⁷:

سرو بلند و سنبل مشکین و لعل تو از جان ربود صبر و ز دل برد اختیار

"Senin selvi gibi uzun boyun, miskten sümbül saçın ve lâl dudacağın, canımdan sabrımı ve gönülünden de irademi alıp götürdü."

Burada (سرو بلند، سنبل مشکین، لعل) selvi boy, miskten saç ve lâl dudak, candan sabrı ve gönülünden de iradeyi alıp götürmeleri yönünden bir hüküm altında toplanmışlardır.

60. (Teşbih-i²⁸) 'aks:

در راه دوستان تو و دشمنان تو خارش بود بسان گل و گل بسان خار

"Onun dikenini, senin dostlarının yolunda gül; onun gülü, senin düşmanlarının yolunda diken gibidir."

Bu beytin ikinci mısraında teşbih-i aks sanatı vardır; çünkü teşbihin iki tarafı (müşebbeh ve müşebbehun bih) bir diğerine, yani diken (خار), gül (گل) e; gül de dikene benzetilmiştir.

²⁶ Cem' bâ taksîm, metinde yok.

²⁷ Metinde yok.

²⁸ Metinde yok.

"Ey sevgili! Bana doğru şöyle bir dolaşıp geleceğini ümit ediyorum; daima iki gözüm kapıda ve seni beklemekteyim."

Bu beyitte, *دو دیده بر در* ibaresinde kinâye sanatı vardır; yani iki gözü kapıda, birini beklemekten kinâyedir.

65. İsti'âre³²:

بازار خویش وه که چه بازار داشتم بازار من شکست یکی سرو گلعدار

"İtibarım, *eyvâh ki ne itibarım vardı; fakat benim itibarımı, gül yanaklı, selvi boylu bir güzel mahvetti.*"

سرو ibaresinde (سرو) sevgili yerinde isti'âreli olarak kullanılmıştır.

66. Kalb (Maklûb-i kûl³³):

مار دوزلف جعد خم اندر خم توام پیچید چون طناب وبه دل ساخت رام مار

"*Senin büklüm büklüm saçının yılan benzeyen iki zülfü, beni ip gibi büktü ve gönlümü, yılan gibi kıvrım kıvrım zülfüne esir etti.*"

Bu beytin ikinci mısraının sonundaki *رام* ve *مار* kelimelerinde kalb sanatının bir türü olan maklûb-i kûl vardır; çünkü birinci kelimenin harflerin tamamen ters çevrilmesiyle ikinci kelime oluşmaktadır.

67. Kalb (Maklûb-i müneccah³⁴):

راغ است و باغ جای همه کس ز خوشدلی من با هزار داغ گرفتار کنج غار

"*Mutluluktan dolayı herkesin yeri çayır ve bahçedir; bense binlerce üzüntü ve keder ile mağara köşesine sığınmışım.*"

Bu beytin birinci mısraının başındaki *راغ* ve ikinci mısraının sonundaki *غار* kelimekerinde de yine kalb sanatının bir türü, maklûb-i müneccah vardır; zira kalbi oluşturan kelimelerin biri başta, diğeri ise sonda gelmiştir.

68. Kalb (Maklûb-i müstevi³⁵):

مایل دیار مرد درم رایید لیام رایید کلام انس و سنا مالک دیار³⁶

"*Zengin adamın ülkesine yönelmek alçakların işidir; elçi, insanların sözü, âyan meclisi ise, ülkenin sahibidir.*"

32 Metinde yok.

33 Metinde yok.

34 Metinde yok.

35 Metinde yok.

36 Beytin ikinci mısraı metinde *رایید کلام انس و سنا مالک دیار* şeklindedir; adı geçen sanattan ve anlamdan yola çıkılarak yukarıdaki şekliyle düzeltilmiştir.

Bu beyitte kalb sanatının bir başka türü maktûb-i müstevî bulunmaktadır; çünkü beytin her iki mısraı da tersinden okunduğu zaman düzü gibi olmaktadır.

69. Mukatta³⁷:

دردور روی او رخ زردم زدرد او دُر دارد و زری ز دردی درد زار

"Onun yüzünden uzaktayım, onun derdinden dolayı yüzüm sapsarı; ağlama derdinin acısından yüzümde, inci ve altın (göz yaşı ve kırmızılık) var."

Bu beyitte mukatta' sanatı vardır; beyti oluşturan bütün kelimeler, bitişmeyen harflerden meydana gelmiştir.

70. Raktâ³⁸:

شوخی و غمزه توبسی بسته پای عقل جانی و خسته بسته توجان من ابار

"Güzelsin ve senin gamzen birçok akli esir etti. Cansın ve senin yaralaman, benim canımı mahvetti."

Beyit, bir harfi noktalı, bir harfi noktasız kelimelerden oluşmuştur. Buna raktâ sanatı denir.

71. Tecnîs-i muzâri³⁹:

مسکین نم که کشته غم و گشته بخت بین محنت شکسته پشت و غمش گشته بیشمار

"Gam ekmiş ve kâbus görür olmuş; eziyetin güçsüz ve zayıf bıraktığı ve kederinin sayılamıyacak kadar çok olduğu zavallı bir kişiyim."

Beytin birinci mısraında imlâ ve telaffuzları birbirine benzeyen کشته ve گشته kelimelerinde cinâs-ı muzâri' sanatı vardır; çünkü bu kelimelerde farklı olan harfler (ک، گ) in mahreçleri birbirine yakındır.

72. Taaccüb⁴⁰:

شادی و غم چومی گذرد پس زبهر چیست شکر و شکایت از روش چرخ بی مدار

"Mademki mutluluk ve keder sona eriyor, o halde yörüngesiz feleğin gidişinden şükür ve şikayet nedendir?"

Şâir, bir şeyden taaccüb etmekte, şaşkınlığını bildirmektedir. Bu şekilde şâirin beytinde bir şeyden taaccüb etmesine, şaşkınlığını belirtmesine taaccüb denir.

37 Metinde yok.

38 Metinde yok.

39 Metinde yok.

40 Metinde yok.

73. Leff ü neşr-i müretteb⁴¹:

شد مدتی که می کند از بهر مقدمت ابرو و چشم من در گوهر بر او نثار

"*Senin gelmen için, benim kaşım ve gözüm, epey zamandır, onun üzerine inci ve cevher saçmakta (göz yaşı dökmekte).*"

Bu beytin ikinci mısraında چشم ابرو، گهر، دُر، کelimeleri arasında leff ü neşr-i müretteb sanatı vardır; zira birbirleriyle ilgisi olan kelimeler aynı sırayı takip etmişlerdir.

74. Mübâlağa (gulûv)⁴²:

ز انفاس عطرسای تو شد باد مشک بیز وز قامت روان تو گشته ست بی قرار

"*Rüzgar, senin hoş koku saçan nefeslerinden güzel koku veren oldu ve senin salınan boyundan dolayı da kararsızlaştı.*"

Muhatab olduğundan fazla abartılmış ve övülmüştür. Bu da, aklen ve âdeten mümkün olmayan mübâlağa, yani gulûv sanatıdır.

75. İrsâl-i mesel⁴³:

گر حاسدم به شعر زند طعنه باک نیست " سگ را ز نور ماه بود بانگ بی شمار "

"*Eğer kıskanç, şiirle beni kınarsa korkmam, zira köpek ay ışığında çok ürer.*"

Beytin ikinci mısraında, birinci mısradaki hükmü pekiştirmek için "Köpek, ay ışığında çok ürer" (سگ را ز نور ماه بود بانگ بی شمار) atasözü getirilmiştir.

76. Reddû's-sadr 'ale'l-'acuz, tecnis-i tâm⁴⁴:

از بار جود و لطف تو پیشتم خمیده شد خواهم خمیده تر شود این بار زیر بار

"*Senin cömertliğinin ve lütfunun yükünden sırtım eğildi; bu defa yükün altında daha da eğilmesini isterim.*"

Bu beyitte reddû's-sadr 'ale'l-'acuz sanatı vardır. Birinci mısraın başındaki بار kelimesi, ikinci mısraın sonunda yani acuzda tekrar edilmiştir.

Ayrıca beyitte, imlâ ve telaffuz bakımından birbirleriyle uyuşan بار kelimelerinde tecnis-i tâm sanatı bulunmaktadır.

41 Metinde yok.

42 Metinde yok.

43 Metinde yok.

44 Hiçbiri metinde yok.

77-78. Hüsn-i makta⁴⁵:

تا هست نور ثابت و سیار برقرار تا گردش سپهر و قرار زمین بود
بادا کشیده چتر تو بر نیلگون حصار بادا گذشته قبه خرگاهت از فلک

"Gökyüzünün dönüşü ve yeryüzünün sabitliği devam ettiği, sabit ve seyyar gezegenlerin ışığı var olduğu sürece, senin büyük çadırının kubbesi gökyüzünden daha üstün olsun ve senin şemsiyen mavi renkli kale üzerinde dikilmiş olsun."

İki beyitte hüsn-i makta' veya bir başka deyişle hüsn-i intihâ sanatı mevcuttur; zira kaside çok güzel ve edebî bir şekilde bitirilmiştir.

KAYNAKLAR

- Dihhudâ, 'Ali Ekber, *Lügatnâme I-L*, Tahran, 1325-1346 hş.
 Enverî, 'Ali b. Muhammed, *Divân I-II* (nşr. Muhammed Takî-yi Müderris-i Razevî), Tahran, 1372 hş.
 Gülşenî, 'Abdulkerim, *Ferheng-i İran der Kalemrov-i Türkân*, Şîrâz, 1354 hş.
 Handmîr, *Târîh-i Habîbu's-siyer I-IV* (nşr. Muhammed-i Debîr Siyâkî), Tahran, 1303 hş.
 Hümâî, Celâluddin, *Sinâ'ât-ı Edebî*, Tahran, ts.
 -----, *Fünûn-i Belâğat ve Sinâ'ât-ı Edebî*, Tahran, 1373 hş.
 İsmail Habib, *Edebiyat Bilgileri*, İstanbul, 1942.
 Mu'in, Muhammed, *Ferheng-i Fârsî I-VI*, Tahran, 1371 hş.
 Mu'temen, Zeynel'âbidîn, *Tahavvul-i Şi'r-i Fârsî*, Tahran, 1355 hş.
 Nefisî Sa'id, *Tarih-i Nazm u Nesr der İran ve der Zebân-i Fârsî I-II*, Tahran, 1363 hş.
 Nevâî, 'Alîşîr, *Mecâlisü'n-nefâis* (trc. Hakîm Şâh Muhammed-i Kazvîni), Tahran, 1338 hş.
 Râzî, Şemsüddin Muhammed, *el-Mu'cem fi me'âyiri eş'âri'l-'Acem* (nşr. Müderris-i Razavî), Tahran, 1338 hş.
 Sadi Çöğenli, Yakup Şafak ve Recep Toparlı, *Arapça Farsça Türkçe Örnekleriyle Edebî Sanatlar (Bedî')*, Erzurum, 1991.
 Safa, Zebîhullah, *Târîh-i Edebiyyât der Îrân I-V.*, Tahran, 1371 hş.
 Şâhî, Rızâ Husrev, *Şi'r u Edeb-i Fârsî der Asyâ-yi Sağîr*, Tahran, 1350 hş.
 Şemîsâ, Sîrûs, *Beyân*, Tahran, 1372 hş.
 -----, *Envâ-ı Edebî*, Tahran 1373 hş.
 -----, *Nigâhî-yi Tâze be-Bedî'*, Tahran, 1373 hş.
 Tâcu'l-halâvî, 'Ali b. Muhammed, *Dekâiku's-şi'r* (tsh. Seyyid Muhammed Kâzım İmâm), Tahran, 1341 hş.
 Tâhirü'l-Mevlevî, *Edebiyat Lügati*, İstanbul, 1973.
 Vatvât, Reşîduddîn, *Hadâiku's-sihr fi dekâiku's-şi'r* (Sa'id-i Nefisî'nin neşri Divan'ın ilişiginde), Tahran, 1339 hş.

45 Metinde yok.